

Psychologisch onderzoek en rapportage in strafzaken

FRANS KOENRAADT¹

Laat in de rechtszaal onomwonden merken, dat U niet kunt ingaan op vragen waarvan de beantwoording in strijd is met uw beroeps-
eet en een aantasting betekent van de rechten van de door U
onderzochte verdachten.

Jac. van Veen, 1977, 83.

475

Multidisciplinair forensisch onderzoek

Geconfronteerd met een verdachte kan bij de rechter om verschillende redenen de behoefte rijzen nadere informatie van een psycholoog te vragen (§ 1) over de psychische conditie van deze verdachte. Het strafproces verleent hem een bijzondere positie, die afwijkt van de gebruikelijke plaats in de hulpverlening (§ 2). Afhankelijk van aard en ernst van het ten laste gelegde delict, van de persoon van de verdachte en van de aard van de diagnose wordt een besluit genomen over de vraag welke vorm van gedragskundige rapportage het meest aangewezen is (§ 3). In deze bijdrage zal een tweetal modaliteiten van rapportage worden besproken, namelijk die welke ambulante door een psycholoog uitgevoerd (§ 5) en die zoals deze plaatsvindt in klinisch multidisciplinair verband in het Pieter Baan Centrum, de Psychiatrische Observatiekliniek te Utrecht (§ 4). Vervolgens wordt ingegaan op de mate van toerekeningsvatbaarheid (§ 6), enkele bijzondere te onderzoeken verdachten (§ 7) en nadere eisen te stellen aan de forensisch psycholoog en diens rapportage (§ 8).

I. Vragen van de rechter

Of het nu gaat om ambulante of om klinische rapportage de rechter wil over het algemeen antwoord op vragen zoals onderstaande. Per arrondissement en ook per strafzaak zullen die vragen van de rechter globaal uiteenlopen. Allerhande vragen zijn in dit verband denkbaar, maar zij zijn steeds geconcentreerd om vragen inzake psychische stoornis, mate van toerekeningsvatbaarheid, kans op herhaling en advies inzake interventie om deze kans op herhaling terug te dringen.

1. Is betrokkene bereid medewerking te verlenen aan het onderhavige onderzoek en zo nee, welke reden van weigering voert verdachte dan aan en wat heeft de deskundige daarover mee te delen?

¹ Forensisch psycholoog en criminoloog; universitair docent forensische psychiatrie en psychologie aan de Universiteit Utrecht en rapporteerend psycholoog bij het Pieter Baan Centrum te Utrecht, Nederland.

2. Is onderzochte lijdende aan een ziekelijke stoornis en/of gebrekkige ontwikkeling van zijn geestvermogens en zo ja, hoe is dat in diagnostische zin te omschrijven?
3. Hoe was dit ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde?
4. Beïnvloedde de eventuele ziekelijke stoornis en/of gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens onderzochtes gedragskeuzes, c.q. gedragingen ten tijde van het ten laste gelegde (zodanig dat het ten laste gelegde daaruit kan worden verklaard)?
5. Zo ja, kan de deskundige dan gemotiveerd aangeven: (a) op welke manier dat geschiedde, (b) in welke mate dat geschiedde en (c) welke conclusie met betrekking tot de toerekeningsvatbaarheid op grond hiervan te adviseren is?
6. Kan de deskundige gemotiveerd aangeven in welke mate en op welke wijze de eventuele ziekelijke stoornis en/of gebrekkige ontwikkeling bij voortbestaan ervan opnieuw aanleiding kan geven tot soortgelijke strafbare feiten als waarvan onderzochte thans wordt verdacht?
7. Kan de deskundige zo concreet mogelijk aangeven welke voorzieningen zijn te adviseren om de kans op herhaling in de toekomst te voorkomen of te beperken en binnen welk juridisch kader dat zou kunnen worden gerealiseerd?

476

Multidisciplinair forensisch onderzoek

Om deze vragen te beantwoorden, kan de psycholoog in verschillende onderzoeksmodaliteiten opereren. Maar alvorens op die modaliteiten (§ 3) in te gaan eerst (in § 2) iets over de procespositie die de psycholoog in de Nederlandse strafrechtspleging inneemt.

2. De positie van de psycholoog als deskundige pro justitia

Omdat de rechter meestal niet zelf getuige is van het plegen van een strafbaar feit en omdat hij niet de deskundigheid bezit om zelf iemands psychische conditie ten tijde van het begaan van het strafbaar feit in te schatten, schakelt hij een (getuige-)deskundige in. Deze deskundige heeft tot taak de rechter voor te lichten over hetgeen zijn wetenschap hem leert inzake de kwestie die de rechter hem voorlegt. De rechter(-commissaris) ofwel de onderzoeksrechter is dus de opdrachtgever, hetgeen in het Nederlandse strafproces betekent dat de deskundige een neutrale, onpartijdige positie dient in te nemen. Deze praktijk wijkt af van onder meer het Engelse en Amerikaanse strafrecht, waar de deskundige een partijdige rol in het strafproces vervult, hetgeen tot uiting komt in het feit dat hij zijn rapport uitbrengt aan en ten behoeve van de verdediging óf de openbare aanklager. Degene aan wie de Nederlandse, beëdigde deskundige zijn verslag uitbrengt, is de rechter. De deskundige doet dat naar eer en geweten en op grond van recent uitgevoerd empirisch onderzoek.

De bijdrage van de deskundige in zijn rapportage pro justitia alsook in zijn optreden als getuige deskundige ter terechtzitting is echter een openbare aangelegenheid, hetgeen ook door het predikaat forensisch wordt beklemtoond. De plaats bij uitstek om zich over zijn onderzoek c.q. zijn rapport te verantwoorden, is de rechtszaal en wel ten overstaan van zijn opdrachtgever, de rechter (commissaris) c.q. de officier van justitie². Als zodanig fungeert de forensisch gedrags-

2 Ook journalisten willen soms het hunne van de deskundige in een strafzaak weten. Enkelen bezoeken daartoe de zitting van de rechtbank in bepaalde strafzaken en doen daarvan verslag in de media. Een enkele keer worden deskundigen buiten de zitting om rechtstreeks door journalisten benaderd met de vraag om uitleg en commentaar in de betreffende strafzaak. Grote terughoudendheid is hier geboden.

kundige als een megafoon, die in de openbaarheid van de rechtszaal kond doet van de informatie vergaard uit de vertrouwelijkheid van de spreekkamer.

In het Nederlandse strafproces treedt de deskundige op als een onafhankelijk expert, die de rechterlijke instantie voorlicht. Hij wordt daarbij geacht deskundig te zijn naar de huidige stand van de wetenschap. Deze deskundige brengt zijn rapport uit ten behoeve van de openbare rechtspleging, niet aan vakgenoten, maar aan leken op gedragskundig gebied, voornamelijk juristen. Van de deskundige wordt verwacht dat hij zijn onderzoek en rapportage naar eer en geweten uitvoert. Het is aan de rechter in zijn vonnis voorbehouden om de rapportage van de deskundige in de rechtssfeer te integreren. Dat impliceert dat het niet aan de psychologisch deskundige is om het strafbare feit indien bewezen toe te rekenen; de deskundige doet slechts een voorstel over de mate van toerekeningsvatbaarheid. De rechter rekent vervolgens al dan niet toe.

3. Indicaties voor gedragskundig onderzoek pro justitia

477

In de Nederlandse rechtspraktijk bestaan enkele modaliteiten van gedragskundig onderzoek pro justitia. De rechter-commissaris of de officier van justitie laten zich in hun keuze voor een van deze modaliteiten voorlichten door medewerkers van de Forensisch Psychiatrische Dienst. In elk arrondissement is zo'n dienst gevestigd met als belangrijkste functie als intermediair tussen instellingen van rechterlijke macht, geestelijke gezondheidszorg, gevangeniswezen en reclassering op te treden. Voorafgaand aan zo een advies zal de psychiater van de Forensisch Psychiatrische Dienst de betreffende verdachte voor een kort consult hebben bezocht. Die onderzoeksmodaliteiten zijn (Van Kordelaar, 2002):

- Enkelvoudig ambulante psychologisch onderzoek (bij een vermoeden van persoonlijkheidsproblematiek);
- Enkelvoudig ambulante psychiatrisch onderzoek (bij een vermoeden van aandoeningen van specifiek psychiatrische aard);
- Psychologisch en psychiatrisch ambulante onderzoek (als tbs in het verschiet ligt. De oplegging van een strafrechtelijke maatregel tbs met bevel tot verpleging vergt immers dat een recent opgemaakte en gedagtekende rapportage van twee verschillende gedragskundigen beschikbaar is. Het onderzoek kan leiden tot twee afzonderlijke rapporten of tot één rapportage door beide rapporteurs ondertekend.);
- Triple ambulante gedragskundig onderzoek (dit betreft een onderzoek uitgevoerd door een psychiater, een psycholoog en een maatschappelijk werker die is samspraak met elkaar tot een rapportage komen. Het onderzoek kan leiden tot drie afzonderlijke rapporten of tot één rapportage door drie rapporteurs ondertekend.);
- Multidisciplinair klinisch onderzoek in een (categoriaal) psychiatrisch ziekenhuis;
- Multidisciplinair klinisch onderzoek in het Pieter Baan Centrum.

Van deze mogelijkheden is het onderzoek in het Pieter Baan Centrum het meest intensief en uitgebreid. Indicaties voor een klinisch multidisciplinair onderzoek in het Pieter Baan Centrum zijn:

- Een zeer ernstig delict;
- Een voortdurende c.q. escalerende recidive;
- Een vreemd of zonderling delict;
- Een vreemde of zonderlinge verdachte;
- Een vreemde of zonderlinge wisselwerking tussen de verdachte en zijn milieu (incestnetwerk³, relatiedelicten⁴);
- Een zich aankondigende criminele carrière bij een - meestal jeugdige - verdachte met de vraag of en op welke wijze die te keren is;
- Een (vlucht)gevaarlijke verdachte⁵;
- Een complexe strafzaak⁶;
- Een publiciteitsgevoelige strafzaak;
- Een ontoereikend ambulante of klinische onderzoek;
- Een weigerende en/of ontkennende verdachte⁷.

4. Het klinisch onderzoek

4.1 Het multidisciplinair team

Het psychologisch onderzoek in het Pieter Baan Centrum maakt deel uit van een intensief onderzoek door een team van deskundigen en wordt uitgevoerd met behulp van diverse onderzoeksmethoden. Teamwork en onderlinge afstemming zijn daarbij noodzakelijk, weliswaar met behoud van ieders professionele verantwoordelijkheid (Koenraadt, 1994; Mooij, Koenraadt en Bakker, 1995).

In vroeger dagen werd de psycholoog - zowel binnen als buiten de forensische psychiatrie - wel oneerbiedig afgeschilderd als de 'testassistent' van de psychiater⁸. In een zich geleidelijk ontwikkelend professionaliseringsproces heeft hij toch een eigenstandige positie verworven. Behalve de psycholoog nemen leden van diverse andere beroepsgroepen aan het onderzoek en de rapportage deel, en wel de volgende.

Van de (veelal zeer omvangrijke) vooraf toegezonden gerechtelijke stukken, het penitentiair en persoonsdossier waaronder een weergave van de ten laste gelegde feiten maakt de jurist een samenvatting voor de leden van het rapporterende team. De jurist bekleedt tevens de functie van procesbegeleider van het onderzoek en de rapportage in de kliniek.

3 Zie VAN STOLK en FRENKEN, 1986.

4 Zie bijvoorbeeld DE BOER, 1992; KOENRAADT, 1996; BRANTS en KOENRAADT, 1998.

5 Vergelijk VAN DER BURGH, 2000, 397-410.

6 Zie MALSCH en NIJBOER, 154-157, 189-198 en 213-228.

7 Zie BAKKER, 1993.

8 Zie VAN STRIEN, in LUTELIJN, DEELMAN en EMMELKAMP, 1990, 19-42; IN 't VELD, in F. KOENRAADT en S.J. STEENSTRA, (ed.), 1994. Het speciaal nummer over rapportage van het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Grensgebieden* in 1965, 49-573, bevat twee artikelen over de bijdrage aan de strafrechtspleging, maar zijn voornamelijk op de psychiatrie georiënteerd.

De maatschappelijk werker verricht een onderzoek naar het milieu van de verdachte en voert daartoe behalve met betrokkene zelf ook gesprekken met sleutelfiguren uit betrokkene's leven, zoals ouders, partner, onderwijzers of leraren, werkgever, wijkagent, vroegere hulpverleners en soms het slachtoffer. Het gaat hierbij dus voornamelijk om een hetero-anamnestic onderzoek. De maatschappelijk werker legt zijn bevindingen neer in het milieuverslag, dat onderdeel van het eindrapport uitmaakt⁹.

Het verblijf op een afdeling met medege-detineerden en inrichtingswerkers levert veel te observeren interacties op. Het leven in zo een kliniek heeft ongetwijfeld iets kunstmatigs, maar gedragspatronen die aan de gedetineerde eigen zijn, kunnen volop tot uiting komen. Een der inrichtingswerkers, die op grond van een zeven weken durende participerende observatie zijn gegevens hebben verzameld, fungeert als rapporteur over het gedrag van de gedetineerde tijdens zijn verblijf op de afdeling¹⁰.

De medicus verricht een uitgebreid lichamelijk onderzoek: er wordt een EEG gemaakt, er wordt internistisch en neurologisch onderzoek gedaan. Zo nodig en op indicatie worden specifieke onderzoeken uitgevoerd.

De psychiater doet een psychiatrisch onderzoek door middel van observatie, het bestuderen van de schriftelijke documentatie en het voeren van gesprekken.

Het belang en de betekenis van het multidisciplinair onderzoek liggen er vooral in dat de verschillende participanten aan het onderzoek elk in direct contact met de gedetineerde tot hun eigen bevindingen komen en deze vervolgens kunnen toetsen aan de bevindingen van anderen. Daartoe is wekelijks overleg met andere teamleden onontbeerlijk. Discrepanties tussen de bevindingen van de verschillende leden van het rapporterend team moeten overigens niet worden weggemoffeld, maar vergen juist opheldering en verklaring.

De verdachte die bijvoorbeeld van een verkrachting wordt verdacht, zal wellicht een andere houding aannemen tegenover de mannelijke psycholoog dan tegenover de vrouwelijke psychiater. In het gesprek met de maatschappelijk werker stelt hij zich mogelijk anders op dan in gesprekken met medege-detineerden en inrichtingswerkers.

4.2 Het psychologisch onderzoek

Tijdens een kennismakingsgesprek wordt de gedetineerde op de hoogte gebracht van de gang van zaken van het psychologisch onderzoek. Tevens wordt dan een inschatting gemaakt van de mogelijkheden en beperkingen die het onderzoek van deze verdachte kan opleveren. Gedurende de tien- tot vijftien contacten met de verdachte zal de psycholoog vervolgens het onderzoek uitvoeren. Uitgebreide en intensieve gesprekken vormen daarvan het hoofdbestanddeel, waarbij niet alleen de inhoud van de gesprekken van belang is, maar ook de wijze van contactlegging. De aard van de relatie tussen onderzoeker en onderzochte is daarvoor een belangrijk instrument, waarvoor onder meer fenomenen van overdracht en tegenoverdracht een bepalende rol spelen en de ontwikkeling van het contact sturen.

9 Zie UITSLAG, in MOOIJ et al. (ed.), 1989, 35-48.

10 Zie ANDRANGA, in MOOIJ et al. (ed.), 1989, 49-63.

Mede aan de hand van de gesprekken en in samenhang met het testpsychologisch onderzoek zal een diagnose moeten worden gesteld over de actuele psychische conditie van de verdachte, maar tevens ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde. Forensisch psychologisch gezien is dan het stellen van louter een rubricerende diagnose (in termen van een DSM-IV) ontoereikend, rapporterend pro justitia is immers de relatie tussen stoornis en delict cruciaal. In het grondig onderzoek zal immers de levensgeschiedenis aan de orde komen met daarbij de hermeneutische vraag of en in hoeverre het thans ten laste gelegde, indien bewezen, past in het levenspad van onderzochte en wat de betekenis van het ten laste gelegde daarin is¹¹. Een gedetailleerde bespreking van het ten laste gelegde, met inbegrip van de aanloop tot, de toedracht en de nasleep van ervan, is daarvoor noodzakelijk. Een hulpmiddel daarbij is het delictscenario minutieus na te gaan vanaf ongeveer zes weken vóór tot ongeveer zes weken na het ten laste gelegde¹². In de gesprekken met onderzochte moet de onderzoeker gepast en tijdig kunnen variëren tussen betrokkenheid en distantie. De gesprekken moeten voldoende veiligheid bieden om over zulke precare en intieme zaken als bijvoorbeeld persoonlijke zwakte en ten laste gelegde feiten te durven en kunnen spreken. Een open, niet veroordelende opstelling van de onderzoeker is daarvoor essentieel.

4.3 De opbouw van het psychologisch rapportonderdeel

Omdat het psychologisch onderzoek in klinisch verband deel uitmaakt van een zeven weken durend intensief multidisciplinair onderzoek is afstemming op de andere rapportonderdelen essentieel. Zo zal in het psychologisch, maar ook in het psychiatrisch rapport kunnen worden teruggegrepen op de informatie uit de levensloop zoals die is beschreven in het rapportonderdeel van de maatschappelijk werker. In het psychologisch onderzoek kan dan op die informatie worden voortgebouwd.

De gebruikelijke bestanddelen van het psychologisch deelrapport in het totale rapport zijn:

- Een beschrijving van de eerste indrukken en het verloop van de gesprekken, een bespreking naar aanleiding van de levensloop (die al gedetailleerd in het milieuverslag wordt vermeld), een weergave van de bevindingen van het testpsychologisch onderzoek, met nadruk op de houding tijdens het testonderzoek en een weergave van de resultaten. "Betrokkene werkt geconcentreerd en coöperatief mee aan de uitvoering van dit deel van het onderzoek. Hij is geïnteresseerd in de uitslagen van het testpsychologisch onderzoek. Hij heeft een normaal werktempo, wil graag goed presteren en is zichtbaar geïrriteerd als hij een fout maakt. Zijn werkwijze is soms impulsief en onsystematisch, waardoor fouten ontstaan." aldus een rapport over de houding van een gedetineerde tijdens het testpsychologisch onderzoek.

¹¹ MOOIJ, 1998, 38-39.

¹² De delictscenarioprocedure is niet alleen in de diagnostiek en rapportage pro justitia essentieel, ook in een later stadium, ten tijde van de behandeling wordt daar veelvuldig gebruik van gemaakt (VAN BEEK, 1999).

- Het ten laste gelegde wordt apart besproken, veelal mede aan de hand van een bovengenoemd delictscenario. Het psychologisch rapport onderdeel wordt afgesloten met een forensisch psychologische beschouwing, waarin de kernproblematiek en het ten laste in het licht van deze problematiek aan de orde komen.
- Een bijlage verschaft een beknopte uiteenzetting van de gebruikte psychologische tests.

De conclusie en het advies van het gehele rapport worden geformuleerd door het voltallig onderzoekend team en aan het eind van het rapport neergelegd. Het rapport wordt ondertekend door de psychiater en psycholoog en verzonden naar de rechtbank.

5. Het ambulante forensisch psychologisch onderzoek

In essentie onderscheidt het klinisch forensisch psychologisch onderzoek zich nauwelijks van het ambulante uitgevoerde onderzoek. Het verschil in intensiteit van het onderzoek en een bijzondere taakverdeling in het onderzoekend multidisciplinair team bepalen vooral het eigen karakter van deze beide rapportages, ambulante dan wel klinisch.

5.1 Het onderzoek

De psycholoog die zijn onderzoek ambulante uitvoert, zal dat doen door de verdachte te bezoeken in een huis van bewaring, jeugdinstelling, psychiatrisch ziekenhuis of zwakzinnigeninstelling. Niet de onderzochte is dan ambulante, maar de onderzoeker. Wanneer de verdachte niet in voorlopige hechtenis verblijft, maar op vrije voeten is, zal de ontmoeting meestal plaatsvinden op het praktijkadres van de psycholoog of op het kantoor van de Forensisch Psychiatrische Dienst. De ambulante onderzoeken vergen over het algemeen drie à vier bezoeken, soms iets meer, soms iets minder, afhankelijk van de aard en ernst van de problematiek.

5.2 De opbouw van het rapport

In de afgelopen decennia heeft de ambulante rapportage pro justitia door psychologen een grote vlucht genomen. Met de ontwikkeling van die rapportage en de gestage toename van het aantal uitgebrachte rapporten tekent zich tevens een grote diversiteit af in kwaliteit en omvang van de rapportage. Om de kwaliteit van de rapportages te bevorderen, is de afgelopen jaren in diverse arrondissementen een raamwerk ontwikkeld, waarin staat opgenomen hoe een rapport eruit zou moeten zien. Hoewel dat raamwerk per arrondissement in de nadere uitwerking wel kan verschillen, komen ze bij onderlinge vergelijking globaal wel overeen. Tegenover de voordelen van kwaliteitscontrole staat wel het nadeel dat het creatief proces van de rapporteur aan banden wordt gelegd en dat het gevaar van chabloonmatige rapporten op de loer ligt.

De inhoud van het psychologisch rapport ziet er over het algemeen als volgt uit:

Beschikbare bronnen en geraadpleegde stukken

Verantwoording van het gebruikte materiaal zoals verhoren c.q. proces verbaal van politie en onderzoeksrechter (rechter-commissaris) en officier van justitie.

Onderzoeksopzet

Geeft de wijze van onderzoek aan: hoelang de gesprekken en de afname van psychologische tests duurden en waar deze plaatsvonden, of er gesprekken met andere sleutelfiguren zijn gehouden, wat voor informatie nog is opgevraagd, etc.

Korte samenvatting gerechtelijke stukken

Verschaft een beknopte weergave van de gerechtelijke procedure in het onderhavige geval met de plaats van het forensisch gedragskundig onderzoek daarin.

Beknopte levensgeschiedenis

Aan de hand van informatie over het ouderlijk gezin, scholing, psychoseksuele ontwikkeling en relaties, werk, sociale contacten en vrijetijdsbesteding, verslaving, psychiatrische en justitiële voorgeschiedenis, woonsituatie en financiën wordt de levensloop nagegaan.

De eerste indrukken en het verloop van de gesprekken

Hierin worden de impressies over contactname en presentatie weergegeven alsook de ontwikkeling van de gesprekken. Een voorbeeld.

“Als ik betrokkene voor het eerst ontmoet, zit hij te wachten voor een gesprek in het kantoor van de Forensisch Psychiatrische Dienst. Ook al moet hij vanuit P. komen, hij is ruim op tijd aanwezig. Bij kennismaking zie ik dan een tener gebouwde man, die me een stevige hand geeft. Hij stelt zich vriendelijk, correct en bedeesd voor. Hij heeft zwart, sluijk, halflang haar. In het onderzoek stelt hij zich coöperatief en open op.

Hij geeft aanvankelijk te kennen dat hij het niet zo op psychiaters en psychologen voorzien heeft, maar dat levert in de loop van het onderzoek geen belemmering op. Hij kan zich goed en duidelijk, zij het ietwat lijsig en met een goed hoorbare Drentse tongval, in woorden uitdrukken.

Hij blijkt serieus in de gesprekken, voortdurend zeer op zijn “qui vive”, bereid tot zelfreflectie en hij staat er enigszins voor open om geconfronteerd te worden met zijn gedrag. Hij wacht af in de gesprekken, neemt zelf weinig initiatief, maar geeft desgevraagd op open wijze antwoord op de hem voorgelegde vragen. Zijn woordkeus, zijn woordenschat en zijn redeneertrant weerspiegelen een gemiddeld intelligentieniveau en een licht contemplatieve inslag.

Ook al behoudt hij steeds enige reserve in zijn uitspraken, hij valt op als eigenzinnig en als iemand die duidelijk vervuld is van zichzelf. Hij heeft een voorkomende presentatie en blijkt een coöperatief en geanimeerd gesprekspartner. Hij ziet er goed verzorgd en iets jonger dan zijn kalenderleeftijd aangeeft uit. Hij heeft een krachtige uitstraling. In zijn spreken is hij van zichzelf overtuigd; enig narcisme is hem niet vreemd. Hij heeft een actieve en alerte opstelling en bij zijn innemende spreektrant is hij een plezierig gesprekspartner. Hij heeft iets charmerends en kameraadschappelijks in de omgang.”

Psychische functies

Onder meer de oriëntatie van betrokkene, de realiteitstoetsing, de houding, zintuiglijke functies komen hierbij aanbod. Een voorbeeld:

“Het bewustzijn is helder en ongestoord. De oriëntatie in plaats, tijd en persoon functioneert goed. Het waarnemen blijkt niet gestoord te zijn; (pseudo)hallucinaties (stoornis in de waarneming) worden niet gevonden. Het denken is qua inhoud, tempo en vorm coherent. Wanen (stoornis in het denken) worden niet aangetroffen. De realiteitstoetsing is intact. Hij kan zich goed concentreren. De aandacht is goed te trekken en ook vast te houden. De affecten zijn beheerst wisselend, de stemming is serieus. Betrokkene blijkt actief, alert, waakzaam en goed aanspreekbaar. De mimiek is goed waar te nemen. Hij is expressief en levendig in zijn presentatie. Het geheugen toont geen lacunes; de gewetensfunctie evenmin. De intelligentie wordt op gemiddeld niveau ingeschat. Het zelfinzicht is aanwezig, doch beperkt.

De lichamelijke conditie is goed.”

Het testpsychologisch onderzoek

Hier komt informatie aanbod over de houding ten opzichte van het testpsychologisch onderzoek, en de resultaten van de voorgelegde tests op het terrein van de intelligentie, de neuropsychologische functies en de persoonlijkheidsstructuur.

Het ten laste gelegde

Informatie over wat de verdachte zelf over het ten laste gelegde zelf te melden heeft, en wel met betrekking tot de aanloop, het begaan, het verloop, de nasleep en het motief van het ten laste gelegde. Hoe is zijn houding in rationeel en emotioneel opzicht ten aanzien van het ten laste gelegde.

Forensisch psychologische beschouwing

Bespreekt de kernproblematiek en de blikvangers in de ontwikkeling van onderzochte. Geeft antwoord op de vraag in hoeverre het ten laste gelegde delict te verklaren is uit (de ontwikkeling van) de persoonlijkheidsstructuur en/of psychische problematiek.

Conclusie en advies

In dit onderdeel staan de antwoorden op de voorgelegde vragen en wel over de diagnose, de mate van toerekeningsvatbaarheid, de kans op herhaling, en het advies tot interventie teneinde die kans op herhaling terug te dringen. Een voorbeeld van zo'n advies:

“Zonder nadere interventie, is de kans op herhaling tot het plegen van een delict als het thans ten laste gelegde - in weerwil van datgene wat betrokkene zelf daarover meldt - aanwezig. Dat gevaar voor herhaling tekent zich vooral in de relationele sfeer af. Teneinde die kans op herhaling te beperken, is het vanuit psychologisch oogpunt geïndiceerd dat betrokkene een behandeling en begeleiding ondergaat teneinde onder meer zijn driftleven beter te kennen en te reguleren.

Een begeleiding door de reclassering acht ondergetekende daartoe noodzakelijk teneinde zicht op betrokkenes ontwikkeling te houden. Als strafrechtelijk kader acht ondergetekende een terbeschikkingstelling met voorwaarden de meest aangewezen weg.”

Bijlage

In de bijlage wordt een beknopte uitleg gegeven van de gebruikte psychologische tests.

6. De mate van toerekeningsvatbaarheid

De mate van toerekeningsvatbaarheid weerspiegelt de relatie ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde tussen enerzijds de psychische stoornis, voorzover aanwezig, en anderzijds het ten laste gelegde, indien bewezen. Het gaat hier dus om een retrospectief onderzoek. In de Nederlandse forensische psychiatrie en psychologie wordt gebruik gemaakt van een glijdende schaal, een zogenoemde vijfpuntsschaal, kwalitatief onderscheiden naar toerekeningsvatbaar, enigszins verminderd toerekeningsvatbaar, verminderd toerekeningsvatbaar, sterk verminderd toerekeningsvatbaar en ontoerekeningsvatbaar. Hierbij dient men te bedenken dat het de taak van de deskundige is een gemotiveerde conclusie inzake de mate van toerekeningsvatbaarheid aan de rechter voor te leggen.

Zo een conclusie zou kunnen luiden: "De geconstateerde psychische stoornis vormt de bodem waarop het ten laste gelegde tot stand kon komen. Betrokkene bezat tijdens het begaan van de hem ten laste gelegde feiten wel inzicht in de ongeoorloofdheid en wederrechtelijkheid van het ten laste gelegde, maar was minder dan de gemiddeld normale mens in staat zijn wil overeenkomstig dat inzicht te bepalen. Ondergetekende concludeert dat aan betrokkene het plegen van het hem ten laste gelegde - indien bewezen - slechts in verminderde mate kan worden toegerekend". Het is exclusief aan de rechter voorbehouden om toe te rekenen en daarmee de gedragskundige conclusie in de rechtssfeer te integreren (Kelk, 1990).

Bij volledige toerekeningsvatbaarheid is er op forensisch psychologische gronden geen uitspraak te doen over de kans op herhaling. Daarmee ontbreekt tevens de grondslag voor het geven van een gedragskundig advies om zo'n kans op herhaling in te dammen.

7. Bijzondere onderzoeken

Zowel in de ambulante als in de klinische forensische psychologie kan de deskundige worden geconfronteerd met bijzondere gedetineerden, aparte opdrachten of extra gecompliceerde zaken.

De weigerende verdachte

Als een verdachte zijn medewerking aan het gedragskundig onderzoek weigert, rijst de vraag: komt deze weigering voort uit ernstige pathologie of is het een weloverwogen keuze van een verdachte die daarover mogelijk ook nog met zijn advocaat heeft gesproken. In geval van een weigering op pathologische gronden zal deze weigering niet worden gerespecteerd en toch worden gerapporteerd aan de rechtbank. Mocht de weigering niet uit pathologie voortkomen, dan wordt de opdracht meestal aan de rechtbank teruggegeven (Bakker, 1993).

De ontkennende verdachte

Sowieso mag de onderzochte in het kader van het gerechtelijk vooronderzoek niet meteen als dader worden beschouwd: hij is immers nog steeds verdachte, ook al heeft hij bekend. Maar zeker de verdachte die (hardnekkig) ontkent het ten laste gelegde te hebben gepleegd, moet in die procespositie worden gerespecteerd. Het onderzoek en de rapportage dienen immers buiten de bewijskwesitie te blijven. Ontkenning van het ten laste gelegde maakt het onderzoek niet onmogelijk, maar bemoeilijkt het wel, mede omdat bespreking van het ten laste gelegd dan onmogelijk is.

De vrouwelijke verdachte

Veruit het merendeel van de gedetineerden in Nederlandse penitentiaire inrichtingen bestaat uit mannen. Toch bestaat een licht groeiend deel van de gedetineerden, over wie gedragskundig moet worden gerapporteerd, uit vrouwen. Het arsenaal aan beschikbare voorzieningen voor vrouwen is beperkter dan voor mannen; dat knelt des te meer in de forensisch psychiatrische sector. (Wolleswinkel, 2001).

De psychotische verdachte

De gesprekken, voorzover al mogelijk, met een psychotische verdachte worden ernstig bemoeilijkt door de ontbrekende of tekortschietende realiteitstoetsing. Niettemin kan dat toch waardevolle informatie opleveren. Veelal zal bij de psychotische verdachte het test-psychologisch onderzoek dan ook onuitvoerbaar blijken. Ook al wordt de verdachte ten tijde van het onderzoek psychotisch bevonden, dan wil dat nog niet zeggen dat dit ten tijde van het delict waar betrokkene van wordt verdacht eveneens het geval was. Het is immers zeer wel denkbaar dat het begaan hebben van het delict een psychotische reactie oproept. Dit onderscheid is immers cruciaal voor de inschatting van de mate van toerekeningsvatbaarheid ten tijde van het ten laste gelegde delict.

De allochtone verdachte

De communicatie met een verdachte afkomstig uit een andere cultuur en/of ander taalgebied verloopt vaak moeizaam. Doen zich taalproblemen voor dan is de inschakeling van een tolk onontbeerlijk. Wanneer de verdachte is opgegroeid in een ons onbekende culturele omgeving kan het nuttig zijn dat de onderzoekend psycholoog zich nader informeert omtrent de betreffende cultuur, door middel van schriftelijke informatie, soms is inschakeling van bij voorbeeld een cultureel antropoloog, een Islamoloog, een Turkoloog of een Vietnamoloog onontbeerlijk teneinde zicht te krijgen op normen en afwijking daarvan in de betreffende culturele omgeving. (Wiersinga, 2002, 165-181)

De analfabete verdachte

De mogelijkheden en het beschikbaar onderzoeksinstrumentarium ten behoeve van het onderzoek onder analfabete verdachten zijn tamelijk beperkt. Veelal gaat analfabetisme samen met beperkte intelligentie en dito scholing.

De minderjarige verdachte

Ook al bestaat de mogelijkheid jeugdige verdachten in het Pieter Baan Centrum te onderzoeken, het verblijf van minderjarigen temidden van volwassen verdachten wordt niet beschouwd als een vruchtbare, psychohygiënische omgeving voor de verdachten die midden in een ontwikkeling-

en groeiproces verkeren. Toch komt een enkele minderjarige naar het Pieter Baan Centrum voor gedragskundig onderzoek pro justitia. Onderzoek van minderjarige verdachten vereist expertise op het vlak van de kinder- en jeugdpsychologie en de ontwikkelingspsychologie.

De gevaarlijke, onberekenbare verdachte

Het onderzoek naar de psychische conditie van gedetineerden vindt over het algemeen al niet plaats uit volledig vrije keuze, maar als het verzet van de verdachte door middel van dreigend gedrag jegens onderzoekers gaat domineren, kan het noodzakelijk zijn de veiligheidsmaatregelen op te voeren. In bijzondere situaties kan de gedetineerde zelfs geplaatst zijn in afzondering of separatie. Ook dan moet het onderzoek doorgang kunnen vinden, soms gebeurt dat wanneer de verdachte in de isoleercel verblijft en er tijdens het contact tussen verdachte en onderzoekend psycholoog bewarend personeel voor de deur van de isoleercel een oogje in het zeil houdt om bij noodsituaties terstond te kunnen ingrijpen. Het zal duidelijk zijn dat een dergelijke onderzoekssituatie niet vertrouwenwekkend en optimaal kan worden genoemd, maar onder de dan gegeven omstandigheden nog het meest haalbaar.

486

De heropgenomen verdachte

Hierbij zijn twee vormen denkbaar. Ten eerste de verdachte die opnieuw wordt opgenomen, nadat hij gerecidiveerd heeft en weer moet worden onderzocht. Deze verdachte kende reeds de gang van zaken in de kliniek en weet wat hem te wachten staat. Van iemand die reed eerder in de kliniek opgenomen is geweest, bestaan dan meestal een eerder rapport en dito bevindingen die tijdens het actuele, zelfstandig onderzoek kan fungeren als een mogelijke maatstaf ter vergelijking, teneinde te zien of er zich een vooruitgang dan wel achteruitgang heeft voorgedaan. Ten tweede de verdachte die onlangs onderzocht is, maar wiens rapport de geldigheidsduur heeft overschreden, bij voorbeeld door de lange termijn die het hoger beroep vergt. Deze gedetineerde wordt voor een of twee dagen opgenomen en voornamelijk door de rapporterende psychiater en psycholoog worden enkele gesprekken met de gedetineerde gevoerd teneinde te kunnen vaststellen of er zich sinds het onderzoek nog van belang zijnde wijzigingen in betrokkenes psychische conditie hebben voorgedaan die bijstelling van de conclusie en advies van het rapport vereisen.

De terbeschikkinggestelde

De wetgeving inzake de terbeschikkingstelling schrijft een extern multidisciplinair onderzoek voor als de duur van de terbeschikkingstelling met bevel tot verpleging zes jaar of een veelvoud van zes jaar gaat belopen. In dergelijke gevallen zal bij de zitting van de rechtbank waar over het al of niet verlengen van de tbs wordt gesproken een rapport van een psychiater en van een psycholoog beschikbaar moeten zijn. Deze deskundigen mogen niet bij de behandeling in de tbs-kliniek betrokken zijn. Daarom wordt veelal een beroep gedaan op ambulant rapporterende deskundigen en in geval van complexe diagnostiek of een (vlucht)gevaarlijke gedetineerde op het Pieter Baan Centrum.

8. Eisen aan de forensisch psycholoog en diens rapportage

De uitvoering van forensisch psychologisch onderzoek en rapportage vergt van de rapporteur dat deze over deskundigheid beschikt in vooral de klinische psychologie, de ontwikkelingspsychologie, de persoonlijkheidsleer, de psychodynamiek, de psychopathologie, de psychodiagnostiek en de testconstructie. Bovendien dient hij te beschikken over een heldere wijze van schrijven en spreken. Anders dan in de klinische en gezondheidspsychologie wel gebruikelijk is, ligt het accent van het forensisch werk niet op de hulpverlening, maar op de diagnostiek en rapportage, met ruime aandacht voor gevaarlijkheid en de inschatting daarvan.

Het rapport dient geschreven te zijn in heldere taal voor leken op het terrein van de psychologie. Het gebruik maken van jargon is dan uit den boze en als het al nodig is om vaktermen te gebruiken dan zou deze terminologie uitgelegd dienen te worden. Feiten, gevoelens en meningen moeten van elkaar worden onderscheiden. De conclusie en advies vloeien logisch voort uit de voorgaande tekst van het rapport en dalen niet als een deus ex machina neer in het slot van het rapport.

Leidende beginselen van de beroepscode voor het ethisch verantwoord professioneel handelen door psychologen in Nederland zijn integriteit, respect, deskundigheid en verantwoordelijkheid. De beroepscode omvat een samenstel van gedragsregels die samen met de jurisprudentie door de tuchtcolleges (college van toezicht en college van beroep) de ontwikkelingen in de heersende opvattingen over beroepsethiek reflecteert. Bij uitstek in de strafrechtspleging waar mede op basis van forensisch psychologisch(e) onderzoek en rapportage diepingrijpende beslissingen over bijvoorbeeld langdurige detentie worden genomen, is die beroepscode als richtsnoer voor professioneel verantwoord handelen in onderzoek en rapportage onmisbaar.

Bibliografie

- BAKKER, F.A.M., "Requiem voor de weigerende observandus?", in J.W. FOKKENS et al. (ed.), *Overheid en patiënt. Ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*, Arnhem, Gouda Quint, 1993, 93-101.
- BRANTS, C.H., en KOENRAADT F., "Criminaliteit en media-hype. Een terugblik op de publieke beeldvorming rond kindermoord", *Delikt en Delinkwent*, 1998, 542-564.
- BREPOLS, L.J., "Ambulante voorlichtingsrapportage pro justitia", in F. KOENRAADT en S. STEENSTRA (ed.), *Forensische psychologie. Rapportage en behandeling in het straff(proces)recht*, Arnhem, Gouda Quint, 1994, 55-69.
- COSIJNS, P., en CASSELMAN J., *Gerechtelijke psychiatrie*, Leuven/Apeldoorn, Garant, 1995.
- DE BOER, A.P., *Partnerdoding. Een empirisch-forensisch psychiatrisch onderzoek*, Arnhem, Gouda Quint, 1990, diss. KUN.
- DEPREEUW, W., "De ontwikkeling van de forensische psychiatrie in België", in F. KOENRAADT (ed.), *Ziek of schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*, Arnhem/Amsterdam, Gouda Quint/Rodopi, 1991, Pompe reeks deel 5, 345-357.

HOEFNAGELS, G.P., *Opstellen over rapportage*, Assen, van Gorcum, 1982.

JÖRG, N., en KELK C., *Strafrecht met mate*, Deventer, Gouda Quint, 2001, 11e druk.

KELK, C., "Liaisons dangereuses. De invloed van de juridisering op de verhouding tussen psychiatrie en strafrecht", in C. KELK et al. (ed.), *Harmonie en tegenspraak*, Arnhem, Gouda Quint, 1990, 19-45.

KELK, C., "De plaats van de toerekeningsvatbaarheid in ons strafrecht", in A.W.M. MOOIJ en F.

KOENRAADT (ed.), *Toerekeningsvatbaarheid*, Arnhem, Gouda Quint, 1990, 15-52.

KOENRAADT, F., "Klinische observatie en psychologische rapportage pro justitia", in F.KOENRAADT en S. STEENSTRA (ed.), *Forensische psychologie. Rapportage en behandeling in het straf(proces)recht*, Arnhem, Gouda Quint, 1994, 71-95.

KOENRAADT, F., *Ouderdoding als ultiem delict*, Deventer, Gouda Quint, 1996, Pompe Reeks, deel 21.

KOENRAADT, F., "De beroepsethiek van de psycholoog in zijn relatie tot het strafrecht", in M. MOERINGS, C.M. PELSER en C.H. BRANTS (ed.), *Morele kwesties in het strafrecht*, Deventer, Gouda Quint, 1999, 361-376. Pompe reeks nr 28.

KORDELAAR, W.F.J.M., *Beslissingsondersteuning onderzoek Geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen*, Deventer, Kluwer, 2002.

MALSCH, M., en NIJBOER J.F. (ed.), *Complex cases. Perspectives on the Netherlands Criminal Justice System*. Amsterdam, Thela, 1999.

MOOIJ, A.W.M., KOENRAADT F. en LOMMEN-VAN ALPHEN J.n.J. (ed.), *De persoon van de verdachte. De pro-justitia rapportage vanuit het Pieter Baan Centrum*, Arnhem, Gouda Quint, 1989, tweede herziene druk, 1995.

MOOIJ, A.W.M., *Psychiatrie, recht en de menselijke maat. Over verantwoordelijkheid*, Amsterdam/Meppel, Boom, 1998.

RAES, B.C.M. en BAKKER F.A.M. (ed.), *De psychiatrie in het Nederlandse recht*, Deventer, Gouda Quint, 1999, derde druk.

VAN BEEK, D.J., *De delictscenarioprocedure bij seksueel agressieve delinquenten*, Deventer, Gouda Quint, 1999, diss. UvA.

VAN DER BURGH, I., "De IJzeren Mannen", in F. KOENRAADT (ed.), *Een spiegel van (straf)recht en psychiatrie*, Deventer, Gouda Quint, 2000, Verslagen van Het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, Nieuwe reeks deel 8, 397-410.

VAN GESTEL, G., *Handlangers van de dood*. Tielt, Lannoo, 2002.

VAN STOLK, B. en FRENKEN, J., "Als kind met de kinderen; een netwerk van incestueuze en pedoseksuele verhoudingen", *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 1986, 691-724.

VAN VEEN, J., *Democratisering van het recht? De werkelijkheid in de paleizen van justitie*, Amsterdam, van Gennep, 1977.

WIERSINGA, H.C., *Nuance in benadering. Culturele factoren in het strafproces*, Amsterdam, Boom, 2002.

WOLLESWINKEL, M.W., "Moeders in detentie", in F. KOENRAADT (ed.), *Een spiegel van (straf)recht en psychiatrie*, Deventer, Gouda Quint, 2000, Verslagen van Het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, Nieuwe reeks deel 8, 331-344.